

Mireia Galindo, Carles de Rosselló & Francesc Bernat, *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüització*, Benicarló, Onada, 2021, 263 p. ISBN: 978-84-18634-35-2.

Darrerament les anàlisis sociolingüístiques de tipus qualitatiu s'han afegit a les més tradicionals de tipus quantitatiu. I és perquè ens hem adonat que les respostes dicotòmiques —i fins i tot les escalars— de les enquestes no ens deixen tan satisfets com voldríem. Calia, per tant, fer aquest pas per a transmetre una idea més aproximada de la realitat que intentàvem descriure. Així és com tres sociolingüistes (Mireia Galindo, Carles de Rosselló i Francesc Bernat) han unit els seus esforços i experiències en les dues línies de treball¹ per oferir-nos el volum que presentem sobre la introducció del castellà a Catalunya en els segles XIX i XX.

Els autors deixen ben clar, per si el títol no era suficient, que parlen només de la Catalunya estricta (p. 31), i també ho fa el prologuista (p. 18); però llegint aquest llibre, com a valencià, no he pogut evitar més d'una volta reflexionar sobre el mateix fenomen al País Valencià. Fins a quin punt la introducció del castellà ha estat diferent? Fins a quin punt estarien justificats alguns mites referits a una presència antiga del castellà a Catalunya, com es diu a l'epíleg (p. 238), si els aplicàvem al País Valencià? Deixarien de ser tals mites? No és ara el moment de respondre a aquesta qüestió sinó de fer veure com de diferents són les històries lingüístiques dels diferents països catalans. Per exemple, la de les Illes Balears, on sembla que entra més tard el castellà (Montoya 2021: 167-168). Ací queda la invitació a futurs treballs en la línia que han encetat Galindo, Rosselló i Bernat (2021).

El llibre, com ja hem avançat, compta amb un pròleg i un epíleg d'autors «consagrats» de la sociolingüística catalana: Emili Boix-Fuster, que l'encapçala, i F. Xavier Vila, que en fa el colofó. Els textos d'ambdós no són «de compromís» amb els autors

---

1. El treball de Galindo (2008) és una mostra de combinació entre les metodologies quantitativa i qualitativa.

sinó de continguts que enriqueixen el volum; com a prova, el text del primer té deu pàgines i el del segon, dèsset, i tots dos amb les respectives bibliografies. I entre l'un i l'altre, els set capítols del llibre, d'extensió desigual, algun amb menys pàgines que el pròleg. És el cas de les huit pàgines del primer, explicable perquè és més aviat una introducció dels autors, i el cos del text es pot dir que comença al capítol segon. Així, aquest capítol introductorí presenta les qüestions a tractar: hi destaquen el concepte de *llengua nacional* (= *estatal*), la hipòtesi de la cronologia de l'extensió del castellà a Catalunya, basada en Pueyo (1996), i la mostra de subjectes que els servirà de base per a confirmar aquesta hipòtesi.

El segon és una història de la presència del castellà a Catalunya, sobretot a partir de la creació de l'estat liberal a Espanya en el context de la implantació del liberalisme i la modernització dels estats a Europa en el segle XIX, on un element fonamental és el nacionalisme de base lingüística que intenta vertebrar els estats-nació. Així és com es comença a difondre l'adjectiu *nacional* aplicat a la llengua que es promou des d'aquests estats que s'assenten a partir d'aleshores. Els nostres autors, dues de les voltes que fan referència a aquesta ideologia, l'esmenten amb alguna marca: entre cometes («llengua nacional», p. 36) o en cursiva («llengua *nacionals*», p. 53), com a demostració que se'n distancien des d'un punt de vista crític. Tanmateix, ja s'hi havien referit al primer capítol sense marcar-la de cap manera (p. 28) i tornen a fer-ho al segon algunes vegades més (p. 36-37, 54). Fa l'efecte que s'hi identifiquen, és a dir, que consideren autèntiques llengües *nacionals* el francès o el castellà. En aquest mateix sentit, ja ens havia sorprès l'ús que en feia un dels tres autors (Bernat 2016: 28), sense cap marca, en un treball seu anterior:

els mitjans de comunicació de masses han dut les llengües nacionals fins als últims racons de la catalanofonia amb una intensitat i una eficàcia mai coneguda abans.

La pregunta que se'n desprèn és amb quin adjectiu qualifiquem el català si el de *nacional* s'assigna a les llengües realment estatals? És a dir, després d'haver introduït amb una marca (cursiva o cometes) el concepte, era d'esperar que des de la perspectiva de l'estudi que ressenyem, hom haguera parlat de *llengües estatals*.

La resta del segon capítol es dedica a analitzar alguns dels elements que fa servir l'estat liberal espanyol per a estendre l'ús de la llengua que el representarà: l'escolarització, el servei militar obligatori, la reestructuració en províncies, la creació d'un cos policial o la llengua única en les comunicacions telefòniques i per telegrafia. El primer és el que centra l'atenció dels nostres autors perquè implica l'alfabetització massiva en castellà, índex que consideren íntimament lligat amb la *bilingüïtzació* dels

catalans. Així, si el 1900 poc més de la meitat de Catalunya era analfabeta, els autors dedueixen que aquesta mateixa proporció era la que ignorava el castellà. I si cap al 1930 l'analfabetisme era d'un 21%, i el 1940, d'un 14%, aquests últims eren els percentatges de catalans que no sabien parlar la llengua de l'Estat (p. 46-52). Ben cert que es curen en salut amb expressions indicatives de conjectura, però no es veu quina és la intenció comparativa quan hi afegen els índexs d'analfabetisme del País Valencià i les Illes Balears, que vorejaven el 50% fins a 1920. En el cas del País Valencià almenys és clar que aqueix índex tan elevat no implicava que hi haguera un 50% de desconixedors del castellà en el segon decenni del segle XX, atès que ja des del darrer terç del segle XVI (Martín de Viciana, 1574; *apud* Montoya 2018: 84) hi ha testimoniatges que és una llengua entesa per tota la població:

Y porque veo, que la Lengua Castellana se nos entra por las puertas deste Reino, y todos los Valencianos la entienden, y muchos la hablan, olvidados de su propia Lengua.

És a dir, que el grau d'analfabetisme valencià no era indicatiu del grau de desconeixement del castellà perquè aquesta llengua ja havia penetrat molt abans. La qüestió seria esbrinar si el castellà oral era entès i «estrafet» pels catalans abans de saber-ne de lletra. El reusenc Pere Gil ens diu que a principis del segle XVII (1621) encara era molt poc entès a la major part de Catalunya, i el viatger germànic Wilhem von Humboldt, a finals de la següent centúria (1799-1800), ens dona compte de la capacitat limitada dels catalans per a expressar-se en castellà quan la compara amb la mateixa capacitat entre els valencians. I a les Illes Balears, amb el mateix índex d'analfabetisme, el retard en la introducció del castellà era major que a Catalunya (Montoya 2018: 86-88, 135-140; Ferrando & Nicolás 2011: 321-322).

En definitiva, creiem que els nostres autors tenen raó en les seues conjectures, però l'alfabetització —com després intentaràn demostrar amb l'escolarització— no pot ser un criteri exclusiu per a demostrar-ho; cal utilitzar altres criteris, com els testimoniatges documentals que han arribat fins a nosaltres o la coexistència amb població d'origen castellà. De fet, ells mateixos fan servir aquesta mena de proves, com ara la del general franquista que reconeix en 1939 que «hay quien nunca aprendió el castellano, o lo habla con dificultad» (p. 53) o la de la immigració de castellans a Catalunya durant els anys 50 i 60 (p. 55). Potser una recerca més abundosa en aquestes fonts per part dels autors haguera afermat les seues conclusions després del buidatge de les entrevistes que ens presenten als capítols centrals del treball (5 i 6).

El tercer capítol és un establiment del marc teòric de la recerca sobre els conceptes de bilingüisme individual i social, i les pautes de comportament sociolingüístic

que en deriven. I el quart és una explicació de la metodologia del treball de camp: 60 entrevistes qualitatives (vàlides) sobre les històries lingüístiques de persones majors de 90 anys realitzades per estudiants de sociolingüística (curs 2015-2016). Hauria estat preferible que la distribució geogràfica de les entrevistes haguera estat objecte d'un disseny previ i que no s'hagués limitat a les persones conegudes dels 58 estudiants-entrevistadors,² cosa que pot haver donat com a resultat una infrarepresentació del sexe masculí (un 23%)³ i una incertesa quant al sector social de procedència dels subjectes, factor decisiu a l'hora de l'aprenentatge del castellà.⁴ Aquests dos capítols, situats entre el segon i el cinquè, que ja «entren en matèria» semblen trencar les expectatives creades pel segon quant a la continuïtat i l'encaix dels resultats del treball de camp amb la contextualització històrica prèvia.

Els dos capítols que concentren l'aportació real dels autors i que, per tant, ocupen més pàgines, són el cinquè i el sisè. Entre ambdós assistim al buidatge i classificació de les respostes (obertes) dels subjectes. El cinquè s'ocupa en primer lloc de recollir totes les referències als antecessors dels subjectes: avis i pares. Els avis haurien nascut a mitjan segle XIX i els pares a finals el mateix segle. Segons els records referits, la generació dels avis no sabia castellà mentre que la dels pares en tindria un coneixement limitat. És clar, això és una apreciació dels autors basada en la majoria de respostes obtingudes: «*poder no sabien castellà encara*», «*segurament que la gent gran no el sabia pas, el castellà*», «*molta gent gran no l'entenien el castellà*» (p. 101-102). Els adverbis de probabilitat de les dues primeres frases no ens donen seguretat sobre el que afirmen i l'adjectiu *molta* de la tercera indica una quantitat relativa respecte a una altra d'indeterminada. Només quan els autors comparen aquesta major part de respostes (de comarques i de classe baixa?) amb les excepcions que representen dos subjectes de Barcelona, de classe alta i mitjana, que sí que tenien avis que sabien parlar castellà, deduïm quina degué ser la difusió del procés d'adquisició del castellà: de la capital cap als pobles i de la classe alta cap a les inferiors.

Pel que fa a la generació dels pares (p. 105-110), els autors reporten (part de) l'anecdolari que fan servir els subjectes per a mostrar la competència limitada que

---

2. No es correspon aquesta xifra d'entrevistadors amb la del nombre de persones que apareix a l'apèndix com a «col·laboradors» (vegeu la nota 6 de la pàgina 90).

3. Per una banda, ja sabem que l'alumnat de filologia és predominantment femení i que és més fàcil per a les dones contactar amb altres dones (dels 80 noms de «col·laboradors» que apareixen a l'apèndix, 56 són femenins i només 24 masculins). Ara bé, també sabem que el predomini és per a les dones, que sobreviuen els hòmens en el grup d'edats provectes.

4. Els autors del llibre declaren explícitament que no van perseguir cap mena de representativitat social (p. 92).

tenien els seus antecessors immediats: algunes confusions de vocabulari fonèticament semblant (*perdices/bardisses; cajones/cojones*) o de traduccions literals (*sinvergüenza = sense vergonya*) no creiem que demostrin una competència escassa en castellà, perquè entre valencians, amb un coneixement més antic del castellà, s'expliquen també anècdotes similars referides a generacions equivalents (per exemple, interpretació de *camas* com a *comes*).⁵ No creiem que aquestes interferències del català sobre el castellà (anecdòtiques, doncs) siguin suficients per a dictaminar el desconeixement d'una llengua. Fa l'efecte que són exageracions dels subjectes quan comparen el grau de coneixement que tenen ells actualment del castellà amb el que tenien els seus predecessors. Potser els nostres autors haurien d'haver analitzat amb més cura les declaracions que reporten.

I arribem als mateixos subjectes, la majoria dels quals coincideixen a assenyalar l'escola com el mitjà que els va permetre accedir al castellà. Ara ja ens trobem amb uns records més fluides perquè són els de la vida mateixa dels subjectes, cosa que es nota en la major extensió de les citacions, que són la part més abundant d'aquesta part del capítol (§ 5.2, 5.3, 5.4). La lectura d'aquests relats personals dels subjectes escolaritzats ens permet descobrir que durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) predominava el castellà com a llengua vehicular, mentre que entre els que van pujar durant la Segona República (1931-1939) el predomini era per al català; però la variable política interactuava amb la del tipus d'escola: si era religiosa, es decantava pel castellà. Paral·lelament, al llarg dels primers decennis del segle xx van anar accedint a la societat catalana individus d'alguns sectors socials (immigrants laborals, soldats, refugiats de la guerra, etc.) que van ajudar a acabar d'instal·lar-se entre els nostres subjectes un castellà que fins aleshores havia estat llengua escolar, és a dir, merament receptiva i escrita. Una bona mostra d'aquesta implementació de l'aprenentatge lingüístic ens la proporciona una informadora centenària, que ens explica que ella i la seua colla d'amigues feien pràctiques de castellà anant a festejar a una caserna de la guàrdia civil (p. 148).

Alguns dels nostres subjectes van continuar la seua escolaritat durant la dictadura de Franco (1940-). Llavors el canvi va ser radical: no sols va desaparèixer tot rastre de català sinó que la llengua de la terra va ser prohibida i eren castigats els alumnes que gosaven parlar-la (p. 140-141). Poc després, ja a partir dels anys 50, comencen a estendre's els mitjans de comunicació: la ràdio, el cinema i, més tard, la televisió. Els nostres autors ens regalen una altra anècdota sucosa: la de la mare que necessitava

5. L'anècdota valenciana explica que una senyora encarrega a la seua criada que «saque las camas al sob», volent referir-se a penjar al balcó la roba dels llits abans de fer-los. Quan torna la senyora a casa, es troba la criada amb la falda arremangada i prenent el sol al balcó.

que sa filla l'acompanyara al cine per a explicar-li el diàleg de les pel·lícules, que ella no entenia (p. 145-146). Però, a poc a poc, els catalanoparlants que encara no tenien un bon domini del castellà acabarien acostumant-se al castellà com un fet *natural*, contra el qual no es resistien. La majoria de cites que s'aporten van en aquesta línia (p. 150-158); malgrat això, els autors, que aporten poques cites d'informadors que mostraven oposició al procés (p. 158-161), infereixen que «la majoria dels informants conclouen que no va constituir un procés tan benèvol com sempre havien cregut» (p. 159).

El capítol sisè és la continuació cronològica dels fets que s'expliquen al cinquè. Simultàniament amb la bilingüïtzació de la població catalana, enllestida a mitjan segle xx, Catalunya rep una allau d'immigrants econòmics, monolingües en castellà, que ja no necessiten aprendre la llengua del país perquè els autòctons se'ls poden adreçar en la seua mateixa llengua. S'estén aleshores la *convergència* lingüística cap al castellà. Els pocs casos de *divergència* responen més a dèficits de competència en castellà entre els autòctons —encara!— que a motivacions ideològiques en defensa del català. Els factors que influeixen en la convergència i la divergència lingüístiques venen il·lustrats amb sengles figures (respectivament, p. 166 i 210) que trobem insuficientment explicades, especialment la primera, que reuneix molts elements. Ara bé, el capítol és molt complet i són molt explícites les citacions de l'evolució que viuen els catalanoparlants amb el castellà, cada volta més instal·lat al seu repertori lingüístic. La cronologia ja és més pròxima als darrers temps viscuts pels subjectes i, per tant, la memòria és més fidel als fets ocorreguts. Ara sí que es mostra en alguns extrets de les declaracions dels subjectes la coacció lingüística amb què vivien molts catalans la implantació social del castellà a Catalunya (p. 194-200); entre els extrets citats crida l'atenció la paradoxa en què es va veure una informadora que treballava en una fàbrica on era l'única catalanoparlant, a qui li van dir, al cap d'un temps, que ja es notava que havia après bé el castellà perquè al principi no sabia parlar-lo bé. És a dir, «hostes vindran que de casa et trauran».

El capítol setè i últim, conté més aviat, les conclusions del llibre amb alguna reflexió interessant dels autors sobre les pròpies aportacions. Així, després de repassar com penetra el castellà en les ments dels catalanoparlants des del segle xix, arribem als primers anys del segle xxi, en què el castellà ha esdevingut la llengua inicial del 52'7% dels catalans. El fet que el 81'2% de la població de Catalunya declare que sap parlar el català no és sinònim d'un ús efectiu ja que només el 31'5% té el català com a llengua primera (2018). El canvi ha estat brutal i l'escola tota sola no pot fer que el català torne a ser la llengua majoritària de Catalunya perquè, de la mateixa manera que els catalans del segle xx no en tingueren prou amb l'escola per a fer ús del castellà i els va caldre la necessitat de fer-lo servir en situacions quotidianes, ara a la població

catalana castellanoparlant de primera llengua li cal trobar-se en la necessitat d'usar el català (p. 229-232).

En suma, estem davant d'un llibre que es pot llegir amb «passió» però també amb «ciència», estrafant la famosa cita de l'inoblidable Badia i Margarit. Amb passió perquè conté un retrat complet de com han viscut els catalans els dos darrers segles d'accés i expansió del castellà a Catalunya, i ben segur que molts lectors del llibre s'hi sentiran identificats. I amb ciència perquè, malgrat alguns aspectes metodològics que hem assenyalat des de la nostra perspectiva crítica, els autors del llibre han realitzat un treball científic amb l'objectiu de contribuir a fer créixer el coneixement sobre la història lingüística recent de Catalunya, i ausades que ho han aconseguit.

BRAULI MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant
brauli.montoya@ua.es
ORCID 0000-0002-4110-1364

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BERNAT, Francesc (2016) «La minorització del català a l'edat moderna i contemporània: abast, evolució i límits», M. A. Pradilla (ed.), *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castell*, 1, Tarragona, Publicacions ARV, p. 25-31.
- FERRANDO, Antoni & Miquel NICOLÀS (2011) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Editorial UOC.
- GALINDO, Mireia (2008) *Les llengües en joc, el joc entre llengües. L'ús interpersonal del català entre els infants i joves de Catalunya*, Lleida, Pagès editors.
- MONTOYA, Brauli (2018) *Aproximació a la història social de la llengua catalana*, Alzira, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Bromera.
- MONTOYA, Brauli (2021) «Problemes de la periodització en història de la llengua», *Caplletra*, 71 (Tardor, 2021), p. 157-173.
- PUEYO, Miquel (1996) *Tres escoles per als catalans: minorització lingüística i implementació escolar a Itàlia, França i Espanya*, Lleida, Pagès.